

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

Types of Interpretation in the Aesthetic Disciplines. Red. Staffan Carlshamre och Anders Pettersson. McGill-Queen's University Press. Montreal & Kingston, London, Ithaca 2003.

Som forskare inom humaniora ställs man förr eller senare inför frågor som på ett eller annat sätt har med tolkningsteori och -praktik att göra. Hur förhåller sig exempelvis det som brukar kallas analys eller en så kallad läsning till aktiviteten tolkning, och är tolkning någonting annat än förståelse? Frågorna är välkända. Som universitetslärare i litteraturvetenskap hamnar man i var och varannan undervisningsituation i samtal om vad tolkning är. Visst går det att tolka texten på flera olika sätt, men alla tolkningar är rimligen inte rimliga tolkningar. Ja, situationen är förstås bekant. Samtidigt som tolkningsbegreppet alltså tillhör humanistens vardag så är det ett av den humanistiska vetenskapsvärldens rymligaste och mest svärfångade begrepp. Termen "tolkning" tycks kunna användas om snart sagt varje aktivitet som inbegriper ett möte mellan ett mänskligt medvetande och någon form av naturliga eller kulturella företeelser. Denna akuta begreppsförvirring har fem av forskarna i det Stockholmsbaserade, nyss avslutade tvärvetenskapliga projektet "Mening och Tolkning" försökt att, åtminstone något, råda bot på. I boken *Types of Interpretation in the Aesthetic Disciplines* bidrar de med varsin essä om vad tolkning är, vad tolkning av estetiska artefakter innebär och vilka grundläggande tolkningstyper man som forskare inom de estetiska disciplinerna måste skilja mellan. Dessutom har redaktörerna, litteraturteoretikern Anders Pettersson och filosofen Staffan Carlshamre, försett antologin med ett fylligt förord (Pettersson) och avslutande metarefleksioner (Carlshamre).

Torsten Pettersson försöker besvara två grundläggande frågor om tolkning: vad anses vara en tolkning i vår samtida västvärld och vilka typer av tolkning bör vi skilja mellan? Svaret blir, bland annat, en distinktion mellan tre olika varianter av tolkning: tolkning av mänskliga aktiviteter och produkter, tolkning av den fysiska världen och tolkning i betydelsen framförande av ett konstverk eller liknande. Den första, för den estetiskt inriktade forskaren viktigaste, typen av tolkning beskriver Pettersson som en avsiktligt skapad sammanhängande begreppslig representation av medvetna varelsers aktiviteter eller produkter, som fokuserar element vars mening, enligt tolkarens

uppfattning, behöver tydliggöras och förklaras.

Anders Petterssons utgångspunkt är det dominerande syftet med en viss typ av tolkning och den skillnad som framför allt står i fokus är den mellan den ordinära läsarens förståelse av en litterär text och forskarens eller kritikerns analys av texten. Läsarens, åskådarens eller betraktarens förståelse består av två moment: en "rekonstruktion" av textens, ofta konventionellt bundna, mening eller representationer och en "assimilation", d v s en mer personlig reaktion på texten, som innebär att texten uppfattas som en meningsfull upplevelse med relevans för mottagarens liv och intressen. Forskarens och kritikerns tolkningsaktiviteter (som exempelvis kan vara en intentionell tolkning, en explikation eller en strukturanalys) är av ett fundamentalt annat slag och syftar till att fördjupa vår förståelse av och bidra med ny kunskap om den litterära texten.

Göran Rossholm utgår från ett vitt tolkningsbegrepp och beskriver sedan begreppets viktigaste förgreningar. Rossholm skiljer exempelvis mellan faktiska, kontrafaktiska och afaktiska tolkningar, och mellan tolkningar som kan vara referentiellt och substantiellt oförenliga. I centrum för intresset står så kallade kvalificerade estetiska tolkningar, som alltså går utöver odiskutabla fakta och som kan stå i motsättning till andra lika välmotiverade tolkningar, och som således, med Rossholms terminologi, karaktäriseras som afaktiska tolkningar (av konstverk), utan sanningsvärde men med referentiella konkurrenter.

Anders Pettersson, Torsten Pettersson och Göran Rossholm utformar mer eller mindre genomförda typologier. Staffan Carlshamre höjer abstraktionsnivån ytterligare och diskuterar, inte bara olika typer av tolkning, utan olika typer av tolkningstypologier. Klassificeringen kan utgå från distinktioner som redan är förhanden i det aktuella språkbudet, den kan grundas på empiriskt observerbara tolkningstyper eller försöka kartlägga tolkningens logik. Men Carlshamre har också saker att säga om tolkning, en aktivitet som generellt är en rörelse från det manifesta till ett blottläggande av det fördolda, som i sin tur förklarar det manifesta. I tolkningen av en litterär text kan vi således urskilja många sådana rörelser: från trycksvärtespären på papperet till bokstaven, från sekvensen av bokstäver till ordet, från ordet till begreppet, från det explicit uttryckta till det implicita, från delen till helheten, från exemplet till det generella o s v. Den estetiska tolkningen be-

handlar Carlshamre genom att diskutera distinktionen mellan läsningar ("readings") och anspråk ("claims"); en läsning kan utvecklas och förfinas men behöver inte rättfärdigas, anspråk kan däremot rättfärdigas på olika sätt, med hänvisning till författaren, läsaren, texten eller verkligheten.

Margaretha Rossholm Lagerlöfs artikel behandlar tolkningen av visuell konst. Hon kritiserar den akademiska tendensen att göra åtskillnad mellan forskarens rationella tolkning å ena sidan och inlevelse i och känslor inför konstverket å den andra. Tvärtom menar Rossholm Lagerlöf att den estetiska upplevelsen och uttolkarens subjektivitet är centrala även i den akademiska tolkningen.

Det är svårt att inte uppskatta avsikterna med den föreliggande antologin. Som systematiskt och teoretiskt lagd humanist upplever jag det ibland som frustrerande att så få forskare inom de estetiska disciplinerna förklarar eller ens tycks veta vad de menar med det de säger eller är klara över hur de begrepp de gör bruk av ska definieras. Viljan att försöka ringa in och definiera det centrala begreppet tolkning eller snarare belysa dess heterogenitet och mångfald är ett steg mot en mer genomtänkt reflektion kring estetiska objekt. Stråvan efter att försöka skilja det ena fenomenet från det andra, d v s sökandet efter den klargörande distinktionen, är välkommen, inte minst inom litteraturvetenskapen. Många tolkningsteoretiska kontroverser inom litteraturvetenskap och andra discipliner handlar om en oförmåga att tydliggöra vad man egentligen talar om och en ständig ihopblandning av olika fenomen och aktiviteter. Ett exempel är den till synes eviga frågan om författarens intention. Ett auktorialt, intentionellt perspektiv är kanhända oftast ointressant för kritikern eller den närläsande forskarens utläggning och förklarande tolkning, men högst relevant i en litteraturhistorisk tolkningskontext. Här kan boken *Types of Interpretation* lämna ett värdefullt bidrag.

Det är framför allt de två redaktörerna Anders Petterssons och Staffan Carlshamres artiklar som gör antologin läsvärd. Petterssons distinktion mellan och diskussion av fem olika typer av tolkning har en fast förankring i den litteraturvetenskapliga praktiken. Vilken är egentligen skillnaden mellan den "vanlige" läsarens och forskarens aktiviteter, och i vilken mening är olika typer av litteraturvetenskapliga undersökningar tolkningar? Carlshamres artikel diskuterar, med

hjälp av distinktionen mellan läsningar och anspråk, några för litteraturvetaren grundläggande teoretiska frågor: författarintention, fiktion, textens centralitet och den estetiska tolkningens pluralism. Båda dessa texter borde snarast införlivas med de litteraturvetenskapliga teori- och metodkursernas litteraturlistor runt om i landet. Söker man däremot hard-core-teori i den analytiska filosofins anda kan Göran Rossholms artikel rekommenderas.

Samtidigt som antologin alltså innehåller flera intressanta texter är det svårt att värja sig mot känslan av att det gemensamma temat i boken i själva verket är mycket svagt och vagt. Fem forskare som skriver om att ordet tolkning kan betyda många olika saker, och att begreppet tolkning täcker många skilda aktiviteter låter väl egentligen mer som ett icke-tema än som ett genuint sammanhållande element. Och tangerar inte iakttagelsen (kring vilket förordet kretsar) om tolkningbegreppets heterogenitet det triviala? Vilket är för övrigt det centrala teoretiska problemet? Man kan givetvis fråga sig hur intressant det är med typologier som ju i princip alltid kan byggas ut med ytterligare en distinktion och ytterligare en och ytterligare en o s v ad infinitum. Staffan Carlshamres fråga "Why bother?" verkar i sammanhanget en smula riskfylld. Några av de mer extrema exemplen på typologiserande i antologin för också tankarna till filateli snarare än till forskning och teori.

Antologin är sprungen ur ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt och har tvärvetenskapliga ambitioner. Frågan är dock hur mycket tvärvetenskap det egentligen blir av det hela. En filosof som filosoferar kring tolkning av estetiska verk, tre litteraturvetare som spelar rollen av filosofer och en konstvetare som skriver om den konstnärliga upplevelsens betydelse för konstforskarens tolkningsverksamhet. De överbyggande resonemangen lyser emellertid med sin frånvaro. Och var finns filmvetaren, teatervetaren, musikvetaren, semiotikern, den kontinentale filosofen, den intermedialt verksamme forskaren, den estetiskt inriktade språkvetaren? Om nu tolkning kan vara många olika saker, om det är av största vikt att skilja mellan olika typer av tolkning borde det då inte vara intressant att undersöka om olika typer av medier och discipliner kräver olika slags tolkningsaktiviteter? Och vore det inte av vikt att mot det analytiska projektet ställa något mindre "vetenskapligt" alternativ? Hur förhåller sig förresten de olika ty-

perna av tolkning (och de olika tolkningstypologierna) till varandra; rör det sig om familjelikhet, finns det prototypiska, centrala former och mer perifera varianter, kan de olika typerna kanske relateras hierarkiskt till varandra?

Som tur är finns Staffan Carlshamres avslutande metareflexioner. Här vidgas perspektivet på ett sympatiskt och nödvändigt sätt och många av de frågor som jag ovan ställt och som de flesta läsare av antologin sannolikt ställer sig diskuteras på ett insiktsfullt sätt. Carlshamre konstaterar att tolkningstyper kan förbindas på tre olika sätt: genom ordet ”tolkning” (tolkningstyperna är alltså homonymer), genom begreppet tolkning (som kan definieras enligt Aristoteliska eller Wittgensteinska principer) eller genom att tolkningstyperna förhåller sig till varandra som delar av en helhet. Carlshamre frågar sig också vad som gör en taxonomi bra eller fruktbar och om estetisk tolkning har specifika egenskaper. Sist men inte minst funderar han kring varför det är meningsfullt att ställa upp tolkningstypologier och vilka riskerna med ett sådant förfarande kan vara. Typologin och distinktionen syftar ofta till att lösa vetenskapliga konflikter och avslöja rent verbala motsättningar mellan forskare. Carlshamre ifrågasätter emellertid, försöksvis, om metoden att genom tydndistinktioner skapa ökad klarhet verkligen är så neutral och okontroversiell som dess förespråkare hävdar. Innebär inte det analytiska projektet en ”vetenskapifiering” och objektifiering av den estetiska artefakten där värde och fakta skiljs åt och där den hermeneutiska dialogen med verket går förlorad? Och är det möjligt att skilja deskriptiva frågor om tolkningstyper från normativa frågor om vilka slags tolkningsaktiviteter man som forskare och universitetslärare bör ägna sig åt? Kanske inte. Vidare: vad handlar normativa tolkningsfrågor egentligen om och vad grundar vi våra argument rörande meningsfulla och legitima tolkningsprojekt på? Carlshamre menar att en god sak med det typologiska perspektivet är att det tvingar oss att fundera över dylika frågor. Jag tror att han har rätt.

Christer Johansson

Ordet och köttet. Om teorin kring litterära karaktärer. Red. Lars-Åke Skalin (Örebro Studies in Literary History and Criticism 2). Örebro 2003; *Berättaren. En gäckande röst i texten.* Red. Lars-Åke Skalin (Örebro Studies in Literary History and Criticism 3). Örebro 2003.

På våren 2002 inleddes ett samarbete mellan Center for Dansk og Engelsk, Syddansk Universitet och ämnet litteraturvetenskap vid Örebro universitet i form av ett seminarium kring litterära karaktärer som hölls i Kolding, Danmark. På hösten samma år fortsatte detta samarbete med ännu ett symposium, där även forskare från Stockholm medverkade, denna gång under rubriken ”Samling kring berättaren”. Dessa möten har nu resulterat i de bägge konferensvolymerna *Ordet och köttet. Om teorin kring litterära karaktärer* och *Berättaren. En gäckande röst i texten*, redigerade av en av initiativtagarna till samarbetet, Lars-Åke Skalin.

I bägge volymerna finns både essäer som kan ses som analyser av enskilda verk och mer teoretiskt orienterade bidrag. På grund av eget intresse tänkte jag koncentrera mig på några bidrag ur den senare gruppen.

I *Ordet och köttet* behandlar flera författare på lite olika sätt problematiken kring huruvida karaktärer ”bara är ord” eller om de också kan ges något slags vara ”utanför texten”. I den danska forskaren Per Krogh Hansens bidrag ”Det kunne være mennesker (...men er altså tekstlige konstruktioner)” möter denna problematik kring ”ord” och ”kött” i form av frågor gällande vad som utgör rimliga tolkningar av litterära karaktärer eller gestalter. Problemet gäller i första hand i vilken mån vi som läsare kan tillåtas att tillskriva fiktionella karaktärer egenskaper som en författare inte explicit tilldelat dem. Som Hansen riktigt påpekar så verkar det nästan omöjligt att som läsare inte ägna sig åt en sådan utfyllnad av ”den fiktionella världen”, för att använda Hansens metafor. Det verkar t.ex. rimligt att som läsare av *The Sun Also Rises* anta att den manlige protagonisten Jake har både hjärta och njurar trots att Hemingway (såvitt jag minns) inte uttryckligen säger så. Men samtidigt så kan vi ju uppenbarligen inte tillskriva fiktionella karaktärer egenskaper hur som helst – en tolkning som hävdar, säg, att Jake i sin ungdom hade njurbäckeninflammation skulle vara svår att argumentera för. Det verkar alltså finnas en gräns för, så att säga, ”hur mycket extra kött” vi får ge